

ИЗТЪКНАТ УЧЕН-ИКОНОМИСТ И ОБЩЕСТВЕНИК (100 години от рождението на проф. д-р ик. н. Петър Шапкарев)

Професор д-р ик. н. Петър Климентов Шапкарев е роден в гр. София на 2 януари 1909 г. Произхожда от стар възрожденски охридски род. Той е внук на Кузман Атанасов Шапкарев - виден възрожденец-просветител, книжовник, фолклорист, събирач на български народни умотворения, създател и пръв директор на Солунската българска гимназия, действителен член на Българската академия на науките. Правнук е на Димитър Миладинов. Неговият баща Климент К. Шапкарев е известен учител-революционер, близък съратник на Гоце Делчев, а майка му също е била учителка.

Средното си образование проф. Шапкарев получава в гр. Пловдив (1928 г.), а висшето си по математика – в Софийския университет “Климент Охридски” (1934 г.) По време на следването си той работи като репортер и коректор в софийски ежедневници. По-късно специализира “Статистика” и “Приложение на математическите методи и модели в икономическите изследвания” в Берлин (1936-1937 г.) и в Москва (1961 г.).

След завършване на висшето си образование проф. Петър Шапкарев е бил: служител в Главната дирекция на статистиката (сега Национален статистически институт) от 1935 до 1940 г. с прекъсване от една година, когато специализира в Берлин; ръководител на организираната от него “Статистика на град София” при Софийската община (1940-1943 г.); началник отделение “Стопански проучвания” при Софийската областна стопанска камера (1944 г.); началник на отдел “Конюктурни проучвания, статистика и цени” при Върховната стопанска камера (1945-1947 г.); старши икономист в сектор “Себестойност и цени” при Държавната планова комисия (1946-1956 г.); старши научен сътрудник (1956 г.) в Икономическия институт на Българската академия на науките (1957-1976 г.). През 1966 г. става професор, а през 1982 г. защитава дисертация и получава научната степен “доктор на икономическите науки”.

По инициатива на проф. Шапкарев и със съдействието на акад. Иван Стефанов е създадена Икономико-математическата лаборатория към ИИ на БАН (21.X.1963 г.), с което се слага началото на направлението, свързано с приложението на икономико-математическите методи и модели в икономиката.

Проф. Шапкарев е бил хоноруван преподавател и хоноруван професор по икономическа статистика във Висшия икономически институт “Карл Маркс” – София (сега УНСС) от 1955 до 1976 г. (т.е. до пенсионирането си) и хоноруван доцент във Висшия финансово-стопански институт (сега Стопанска академия) “Д. А. Ценов” – Свищов (1956-1958 г.). Изнасял е лекции в редица квалификационни курсове и школи, както и множество доклади на научни конференции, симпозиуми и др. в страната и чужбина, насочени към решаването на актуални проблеми в българската икономика. Бил е член на научни съвети на различни научноизследователски институти. Редактирал е и е бил член на редколегии на няколко списания и периодични издания и отделни книги.

Научното творчество на проф. Петър Шапкарев е значително през повече от 50-годишната му изследователска и преподавателска дейност. Публикации са над 160, от които 30 са отделни книги и учебници. В тях се разглеждат и решават актуални проблеми от областта на икономиката на народното стопанство, статистиката, планирането, икономиката на промишлеността, икономико-математическото моделиране и др. Проф. Шапкарев е рецензент на множество дисертации и научни трудове.

Методологически и практически изследвания

Без претенции, че са обхванати всички области на научните изследвания и приноси на проф. Петър Шапкарев и многогодишния му научноизследователски труд, се опитваме да обобщим направеното от него за развитието на икономическата наука и прилагането на математическите и статистическите модели и методи при решаването на конкретни задачи. Някои от най-известните му монографии са: "Отрасловата структура в междуотрасловите връзки на промишлеността в НР България" (1965); "Статистико-икономически етюди върху народното стопанство на НР България" (1982); "Производственият ритъм в народното стопанство на НР България" (1983); "Многоцелева оптимизация при планиране на народното стопанство" (1979) и "Нововъведение: за и против" (1995) в съавторство със ст. н. с. д-р П. Димитрова; "Обръщението на обществения продукт в НРБ", "Статистико-икономически етюд" (1987); "Проблеми на математическото моделиране в промишленото предприятие" (1967) и др. Той е публикувал статии в Русия и Чехословакия, поместени в сборниците "Проблеми дългосрочного прогнозиране на народното благосъстояние" (1970), "Применение прогностических моделей в социалистическом хозяйстве" (1972) и др.

Основните научноизследователски проблеми, с които се е занимавал проф. Шапкарев, могат да бъдат класифицирани приблизително в следните области на изследвания:

1. *Статистически изследвания в областта на статистическата методология и приложението на статистическите подходи за решаване на проблеми от икономиката.* Към тях се отнасят: "Статистически годишник на столица София, 1934-1941" (1942); "Ръководство по статистика" (1950); "По въпросите на методологията на икономическите индекси" (1955); "Статистика на вътрешната търговия" (1956); "По въпросите на статистиката на себестойността и издръжката на обръщението";¹ "Статистика на вътрешната и външната търговия" (учебник - 1968); "Разлагане на стопанските редове по време" (1942).

2. *Разработване на методология на математическите методи и модели за изследване и планиране дейността на различни отрасли на народното стопанство и за цялата икономика и тяхното приложение.* Тук са включени книгите: "Многоцелева оптимизация при планиране на народното

---

¹ Поради големия интерес книгата е преиздавана през 1956, 1961, 1966, 1972 г.

стопанство” (1979); “Проблеми на математическото моделиране в промишленото предприятие” (1967); “Основни понятия и елементи на моделиране. Видове модели” (1970); “Система от икономико-математически модели за оптимално планиране на народното стопанство на НРБ” (1975).

3. *Планиране и анализ на икономически показатели.* Тези въпроси са разгледани в монографиите: “Планиране и анализ на себестойността” (1955); “Планиране и анализ на себестойността в промишленото предприятие” (1969); “Себестойност и рентабилност в промишленото предприятие” (1969).

4. *Решаване на важни икономически проблеми и предложения за преодоляването им в перспектива.* Към тази група спадат: “Обръщението на обществения продукт в НРБ” (1986); “Обръщението на обществения продукт в НРБ. Статистико-икономически етюд” (1987); “Някои проблеми, свързани с ритмичността в промишленото производство” (1958); “Перспективи на развитието на промишлеността в НРБ” (1980).

5. *Теоретични изследвания върху икономическа проблематика, отнасяща се до развитието на България.* Тези проблеми са засегнати в книгите: “Икономическа ефективност на промишленото производство” (1974); “Ефективност на народното стопанство” (1974); “Нововъведение: за и против” (1995); “Отрасловата структура и междуетрасловите връзки на промишлеността в НРБ” (1965); “Производственият ритъм в народното стопанство на НРБ” (1983).

6. *Решаване на проблеми от развитието на различни отрасли в българската икономика.* На това са посветени “Конюнктурни колебания в железничарския трафик в България” (1947) и “Въпроси на развитието на електрификацията в НРБ” (1963).

7. *Решаване на технически проблеми и автобиографии.* Към тях се отнасят: Сборник от технически таблици (1946); “Ауторама” (1944), “Кузман Шапкарев – съставител на български учебници” (1983).

В цялата научна продукция на проф. П. Шапкарев се поставят и решават важни проблеми от развитието на българската икономика. Потвърждение на това е книгата “Нововъведение: за и против”, където се стига до заключението, че българската икономика трябва да премине към интензивно развитие. Във връзка с това той предлага да се използват иновациите (нововъведенията) и изтъква необходимостта от обвързването на науката с практиката чрез осъществяване на цикъла “наука на знанието – производство - реализация”.² Проф. Шапкарев очертава фазите на иновационния процес, като набляга върху съкращаване на времетраенето му. Посочени са факторите, влияещи върху създаването и реализацията на нововъведенията. В книгата е акцентирано върху важността на тяхното изучаване и необходимостта от моделирането на иновационния процес. Направен е функционално-стойностен анализ за повишаване ефективността на нововъведенията. Изтъкната е необходимостта от намаляване на разходите на единица полезен ефект и е предложено това да

² Сега в икономическата наука се набляга на “икономика на знанието” като фактор за развитието.

се постигне чрез тяхното съкращаване при едновременно повишаване на потребителските свойства. Разгледани са фрагментите от теорията за вземане на решения като ключови елементи на този процес. Формулирани са фазите и етапите за вземане на решения, свеждащи се до: предварителна подготовка на задачата за вземане на решение и постановки на проблема; изясняване на целите и оценка на резултатите; разработване на варианти и вземане на решения; избор на варианти и вземане на решения; внедряване на решението и оценка на резултатите. Посочени са основните задачи на икономико-математическото моделиране на нововъведенията чрез осигуряване на най-пълно използване на ресурсите. Извършена е количествена оценка на технико-технологичното равнище на изделията и е решена задачата с реална информация за избор на вариант за реконструкция и модернизация на производството в условията на риск. Разработена е методология за оценка на конкурентоспособността на произвежданите изделия на индустрията въз основа на повече от 40 фактора, групирани в 4 блока. Оценката е комплексна, получена при едновременно отчитане на влиянието на всичките тези фактори. Разработената от автора методология се проверява за 167-те групи типови изделия. Направени са обобщения и изводи за подобряване на конкурентоспособността на тези изделия, които и в момента имат изключителна значимост за навлизането на произвежданата в България индустриална продукция на международния пазар. Приложена е методологията за избор на вариант за реализиране на нововъведенията в условията на риск. Съставен е оптимизационен модел при едновременно използване на няколко целеви функции. Проф. Шапкарев е формулирал и експериментирал икономико-математически модел за моделиране на инвестиционния процес като средство за реализиране на нововъведенията. Създаден е динамичен модел с отчитане на лага на инвестициите и тяхното влияние върху цялата икономика и по отрасли, както и обратното им въздействие. Разработен е оптимизационен икономико-математически модел за прогнозиране развитието на икономиката при включване възможностите за въвеждане на иновациите в условията на неопределеност. Извършено е числено решаване на динамичен оптимизационен модел за разпределение на инвестициите при една целева функция на оптималност за цялата икономика при 5-годишен период за влягане на капитала и включване на 22 подотрасъла на индустрията. Анализирани са компромисните решения, изчислени с отделни методи на многоцелевата оптимизация. Приложени са различни математически подходи за отчитане на лага в динамичните модели и за определяне на лаговете коефициенти, характерни за посочените 22 отрасли.

В тази книга се поставят и решават актуални за българската икономика въпроси, свързани с повишаване на конкурентоспособността на произвежданите у нас изделия. Разработената методология може да се приложи с успех и сега и да даде отговор на важни икономически проблеми отнасящи се до съкращаването на инвестиционния период при въвеждане на нововъведенията.

Независимо от напредналата си възраст проф. Шапкарев продължава да работи с изключителна трудоспособност и енергия, допринасяйки за развитието на нашата икономическа и статистическа наука и усъвършенстването на стопанската практика; подкрепя и насочва израстването на младите научни сътрудници. Само през периода 1981 - 1987 г. той разработва и публикува цикъл от статистико-икономически етюди върху народното стопанство на България от шест книги (общо 831 печатни страници), които и днес представляват интерес за науката и практиката поради разработената от него методология на изследването.

Обществена дейност

Проф. Шапкарев активно защитава правата на македонските българи. Член е на студентското дружество "Вардар" (1920-1934), а през 1928-1929 г. е и негов секретар. Изявява се на страниците на в. "Македония", като в статиите си споделя идеологическите виждания на Иван Михайлов за освобождаване на Македония. Заради влиянието и авторитета си през януари 1990 г. П. Шапкарев е избран за зам.-председател на Съюза на македонските културно-просветни дружества (днес ВМРО-Българско национално движение). Той работи неуморно за възстановяването на Македонския научен институт (МНИ) - на учредителното му събрание през май 1990 г.) е избран за негов председател и остава на този пост 8 години (1990-1997 г.). Проф. Шапкарев е и главен редактор на печатния орган на МНИ - сп. "Македонски преглед". С негово съдействие се публикуват материали и статии за националноосвободителното движение на македонските българи. Годишите, през които управлява института, са едни от най-плодотворните в издателската му дейност. Тогава са публикувани 30 ценни документални изследователски трудове и брошури, които представляват библиографска рядкост: "Британски дипломатически документи по българския национален въпрос"; "Македония през погледа на австрийските консули"; "Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи" (три тома от общо четири); "Евтим Спространов. Дневник. Т. I"; "Атанас Шопов. Дневник, дипломатически рапорти и писма"; "Документи за Македония на българската емиграция в САЩ, Канада и Австралия (1909-1945)"; "Македония и Тракия в борба за свобода (края на XIX – началото на XX в.)"; "Memorandum regarding the Language dispute"; "Проблеми на българския език в Македония"; "90 години Илинденско-Преображенско въстание" и др. Изброените издателски прояви, както и засиленото научно-обществено присъствие на МНИ през същия период показват, че е институтът е имал щастието да бъде възобновен и ръководен от личност на новото време, която знае как се отстояват принципи, традиции и организационен авторитет.³

---

³ Гребенаров, Ал. Македонският научен институт (1923-2008) (документален летопис). С.: Изд. ИК "Гутенберг", 2009.

Едно от най-големите постижения на проф. Шапкарев като ръководител на МНИ е издаването на поредицата от три тома "Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878-1944".⁴ В тях е обхванато развитието на Македония и Одринска Тракия след Берлинския конгрес, когато са създадени условия за изграждане на революционно-освободителната организация през 1893 г. Обърнато е внимание на развитието на националноосвободителната идея в младата българска държава, на опитите за решаване на македонския въпрос, на Съединението от 1885 г., на културно-просветното и църковното дело на Българската екзархия и т.н.

Проф. Шапкарев се посвещава на изучаването на периода на създаването на ВМОРО до 1903 г., вкл. и Илинденско-Преображенското въстание. Той изяснява важни въпроси от българската история, свързани със зараждането на организацията и нейния характер, с идеята за автономия на Македония и Одринска Тракия като стъпка към националната автономия, взаимоотношенията в Македония и др. Разгледани са началните етапи на борбата против сръбската и гръцката пропаганда, създаването и дейността на четническата организация, както и Горноджумайското въстание от 1902 г. Специално внимание е отделено на Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. като нов висок връх на българското националноосвободително движение.

С вещина е представено националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи след поражението на Илинденско-Преображенското въстание, с което се поставя началото на нов етап, продължаващ до Първата световна война. Централно място в разработките заемат въпросите, свързани с реформисткото движение в Македония и Одринска Тракия след въстанието; идейните сътресения и борби във ВМОРО, довели до нейното разцепление; развитието на легалното бежанско движение; борбите против чуждите пропаганди; развитието на движението след Македонската революция от 1908 г.; положението на Македония и Одринска Тракия по време на Балканските войни 1912-1913 г., както и състоянието на националноосвободителното движение по време на Първата световна война.

Проф. Шапкарев разглежда развитието на националноосвободителното движение между двете световни войни и по време на Втората световна война – възстановяването на ВМОРО и създаването на ВТРО, отражението на втората национална катастрофа върху развитието на българския национален въпрос, положението на българите под гръцка и сръбска власт, бежанския въпрос, идейното и организационното развитие на революционно движение, вътрешните борби в революционните организации, както и положението на Тракия и Македония след присъединяването им към Царство България. Специално внимание е отделено на тежкото положение на македонските и тракийските българи под турски, гръцки и сръбски гнет; на своеобразието на обстановката в отделните поробени области, както и на методите на революционната борба.

---

⁴ Подготвен е четвъртият том, но той не публикуван досега.

Значението на поредицата от 4 тома е огромно. Чрез тях се поставят патриотични задачи – да се разкрие голямата любов към род и родина на борците за национално освобождение и обединение, тяхната саможертва в името на един общонационален идеал. С голяма болка проф. Шапкарев констатира, че въпреки огромните жертви българският национален въпрос остава нерешен. Когато македонските и тракийските българи са изправени пред нови изпитания, повече отвсякога е необходимо да се търси упование в славното минало, в многобройните изяви на себеотдаване и безпримерен патриотизъм.

Проф. Шапкарев е виден активист в общественно-политическия живот на България. Преди 1944 г. той участва в националноосвободителното движение на българите в Македония и в туристическото движение. Като израз на признателност за неговата народополезна научна и обществена дейност е награждаван с различни ордени и медали: “Кирил и Методий I степен” (1969); “Червено знаме на труда” (1979); “Двадесет и пет години народна власт” (1969); “100 години Българска академия на науките” (1969); “30 години Отечествен фронт” (1974); “100 години Солунска гимназия “Кирил и Методий” (1980); “100 години Българска държавна статистика” (1981); “40 години от победата на хитлерофашизма” (1985) и др. През 1984 г. е удостоен със званието “заслужил икономист”.

Като ръководител на “Икономико-математическата лаборатория” проф. Шапкарев допринася за израстването на младите научни работници, осигурявайки им специализации в Централния икономико-математически институт и Икономическия институт на Руската академия на науките в Москва, където под ръководството на видни руски учени те повишават квалификацията си и решават своите икономико-математически задачи, залегнали в основата на техните дисертации. Проф. Шапкарев непрекъснато насочва сътрудниците си към разработването на актуални проблеми с научно-практически характер, поради което те го приемат не само като ръководител, но и като “учител”, към който винаги се отнасят с уважение. До края на живота си той е член на Научния съвет на Икономическия институт на БАН.

*

Проф. д-р ик. н. Петър Шапкарев не само тръгва по отпъкните пътища на предците си, но й утвърждава и увеличава авторитета на прочутата си охридска фамилия. Затова може би неговият път е “смесен”, т.е. става известен учен-изследовател, следвайки стъпките на дядо си, но не забравя и Делото, предначертано от баща му. Той оставя трайни следи в живота на Икономическия институт на БАН със своите амбиции за навлизане в дълбочината на науката и за решаване на важните проблеми на практиката чрез използване на съвременни икономико-математически и статистически методи и модели, както и за израстването на сътрудниците от Икономико-математическата лаборатория.

Ст. н. с. д-р Параскева Димитрова